

TURFAN

Sangga ve Budashri'nin ardından Hos-hang devrinde İdikut sülâlesi sona erdi.

İdikutlar'ın ardından Turfan vahasını Çağataylar kendilerine bağladılar. Burada bu dönemde ipek böceği yetiştiriliyor, ipekli kumaşlar imal ediliyordu. 1377'den sonra Yar Hoto'nun 20 km. doğusu ve Kara-Hoca'nın 45 km. kadar batısında yeni inşa edildiği anlaşılan Turfan şehri ve idaresinden bahsedilmektedir. Kâşgar Hükümdarı Hızır Hoca (1389-1399) Kara-Hoca ve Turfan'ı işgal edip halka İslâmiyet'i benimsetmek istedi ve burayı ikinci merkez yaptı. 1408'lerden itibaren Çin ile gerçekleşen elçilik teatilerinden Turfan'da hâlâ Budizm'in çok etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Turfan'ı ziyaret eden Timur'un elçileri, buranın tamamen Budizm'in etkisinde tapınaklarla dolu bulunduğunu ve Tirmizli hocaların Hami taraflarında bir Budist manastır külliyesinin yanında cami inşa ettiklerini görmüşlerdi. Bu dönemlerde Çağataylılar'dan Veys Han'ın baskıları karşısında yerel idareci İnghi-chan şehirden ayrılma zorunda kaldı. 1473'te Turfan'da Ali adlı bir hükümdarın hüküm sürmesinden hareketle müslümanların bölgede tamamen hâkimiyet kurdukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu hükümdar Hami ve Küsen'i işgal etti, o devrin yükselen gücü Oyratlar'ı bozguna uğrattı. 1478'de Ali'nin yerini alan oğlu Ahmed, Aksu ve Turfan sultanı oldu. Alaça (öldürücü) unvanını alan Sultan Ahmed, Hindistan'ı fetheden Bâbü'ün yeğeniydi. 1504'te Şah Beg Şebânî Han tarafından mağlûp edilince üzüntüsünden öldü. Ardından Ahmed'in oğlu Mansûr ve 1545'te onun oğlu Şah Han, Turfan sultanı oldular.

Kalmuklar XVII. yüzyılın ikinci yarısında Turfan, Urumçî ve İli'yi kapsayan Cungarya Devleti'ni kurdular. Bu dönem hocaların vali olarak hüküm sürmesinden dolayı Hocalar dönemi adıyla anılır. XVIII. yüzyılda Turfan hocaların egemenliği altına girdi. 1731'de Turfan müslümanları adına Emin Hoca, Çin hâkimiyetini tanımak zorunda kaldı. 1760'ta Emin Hoca tarafından inşa edilen mescid önemli bir tarihî eser sayılmaktadır. Kalmuk istilâsı sırasında bütün Türkistan gibi Turfan da zarar görmüştü. Burası 1754-1758 yılları arasında Çin tarafından ilhak edildi. 1756'da Aksu'nun batısındaki Uc şehrinin halkı isyan ettiği gerekçesiyle Çinliler tarafından öldürüldü. Yeni bir şehir kurmak üzere Turfan ahalisi buraya getirildi. Kurulan şehrin adına Uc Turfan denildi. Asıl Turfan'a ise Köhne Turfan adı verildi. 1760'ta Emin

Hoca'nın oğlu Süleyman bölgeyi idare ediyordu. 1820'de Turfan Beyi Ebû Ahmed'in Çin'deki Ch'ing hânedanının imparatoruna hediyeler yolladığı kaydedilmektedir.

1865'te Hokand valisini devirerek bağımsızlığını ilân eden Yâkub Beg 1866'da Hoten'i, 1867'de Kuça'yı ele geçirdikten sonra 1868'de Turfan ve Kumul'u kendine bağladı. 1877'de Turfan'ı yeniden işgal eden Çinliler'in Mançu hânedanı Köhne Turfan'ı 1879-1898 yılları arasında tamamen yıktı. Köhne Turfan'ın yerine Çince adla anılan bir yerleşim yeri kurulduysa da şehrin batısında müslüman Türkler'in kurduğu mahalleye yine Turfan denildi. Ocak 1933'te Turfan'da Mahmud Muhiti liderliğinde ayaklanma başlatıldı. Bütün mücadelelere rağmen Çinliler'e karşı kesin bir sonuç elde edilemedi. II. Dünya Savaşı neticesinde Çin'de Kuo-min-tang taraftarları (milliyetçiler) iç savaşı kaybettiler ve Tayvan'a sığınmak zorunda kaldılar. İktidarı tam anlamıyla ele geçiren komünistler kontrolü sağladılar. Eylül 1949'da Doğu Türkistan, Çin Halk Cumhuriyeti tarafından işgal edildi.

BİBLİYOGRAFYA :

Atâ Melik el-Cüveynî, *The History of the World Conqueror* (trc. J. A. Boyle), Manchester 1958, I, 44-53; Chen Yüan, *Western and Central Asians in China under Mongols*, Los Angeles 1960, s. 17, 191, 204, 216; A. von Gabain, *Das Uigurische Königreich Chotscho*, Berlin 1961, s. 20; Bahâeddin Ögel, *Sino-Turcica: Çingiz Han ve Çindeki Hanedanının Türk Müşavirleri*, Taipei 1964, s. 14-27; a.mlf., *Büyük Hun İmparatorluğu*, Ankara 1981, I, 447-450; II, 11-23, 367, 368, 428-435, 473-475; a.mlf., *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1984, s. 156, 168, 213, 349, 351, 357, 360-362, 366; A. Kollautz – H. Miyakawa, *Die Jou-yan der Mongolei und die Awaren in Mitteleuropa*, Klagenfurt 1970, s. 108, 126-128; A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türklü Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981, s. 3, 4, 13, 56, 78; B. A. Litvinski, *Vostochniy Turkestan i Sredneyaya Aziya*, Moskva 1984, s. 4-29, 30-54, 61-96, 156-164, 165-179, 180 vd.; W. Eberhard, *Çin Tarihi*, Ankara 1987, s. 281, 292, 306; Özkan İzgi, *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi: Hukuk Vesikalarına Göre*, Ankara 1987, s. 41-47; Mehmed Emin Buğra, *Şarki Türkistan Tarihi*, Ankara 1988, s. 541-552; O. Lattimore, *Inner Asian Frontiers of China*, Oxford 1988, s. 179-181; K. Baypakov – Rakip Nasirov, *Po Velikomu Şelkovomu Puti*, Almatı 1991, s. 10-13, 70-72, 77; Hüseyin Salman, *Türgişler*, Ankara 1998, s. 7, 17, 52, 90; D. Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia*, London 1998, s. 72, 190, 197, 200, 210, 217, 237, 249, 254, 267, 268; Koysığara Salgarulı, *Siungnu-Han Kitabınan*, Almatı 1998, s. 32-43; Erken İç Asya Tarihi (der. Denis Sinor), İstanbul 2000, s. 38, 58, 186, 209, 414, 415, 416, 515; S. G. Klyuştorny, "Tsentralnaya Aziya v Epohu Antıçnosti", *İstoriya Kazahstana i Tsentralnoy Aziı*, Almatı 2001, s. 54-59, 69-70; P. B. Golden, *Türk Halkları Tarihinin Giriş* (trc. Osman Karatay), Ankara 2002, s. 134, 139-140, 144; Ahmet Taşağül, *Göktürk-*

ler, Ankara 2003, I, 9-14, 95; II, 1, 56, 79; a.mlf., *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Ankara 2004, s. 18, 23, 29, 33, 36, 43, 53, 54, 56, 65, 100; Emel Esin, "Turfan", *İA*, XII/2, s. 115-118; S. Soucek, "Turfan", *EJ²* (ing.), X, 675-677.

AHMET TAŞAĞÜL

TURGUT ALP

(ö. 735/1334-35'ten sonra)

Osman Bey'in en yakın silâh arkadaşlarından biri.

Hayatına dair çok az bilgi vardır. Onun tarihi bir şahsiyet olmayıp halk rivayetlerinde ortaya çıkan efsanevi bir kişi olduğu da ileri sürülür. Bununla birlikte ilk Osmanlı kronikleri yanında bazı Bizans kaynaklarında çeşitli askerî faaliyetleri dolayısıyla adı zikredilir. İsmindeki Alp kelimesi bir unvandır ve muhtemelen onun veya babasının Selçuklu Devleti'nin hizmetinde dirlik sahibi olduğuna işaret eder. İlk Osmanlı kaynaklarındaki rivayetlere göre Osman Bey'in yanında bulunmuş ve Yar-hisar'ın alınmasına katılmış, ardından İnegöl'ün fethiyle görevlendirilmiştir. Kaynaklarda Turgut Alp'in şehri muhasara edenken Osman Bey'in de yardıma geldiğine değinilir. Yine İnegöl'ün fethi esnasında şehrin tekfurı Aya Nikola'nın Türkler'e karşı düşmanca hareketleri sebebiyle idam edildiği ve şehrin idaresinin Turgut Alp'e verildiği kaydedilir. Bundan sonra Turgut Alp, Köse Mihal ile birlikte Orhan Gazi'nin yanında Atranos'un (Orhaneli) fethine katıldı. Orhan Bey'in geldiğini haber alan Atranos hâkimi hisardan çıkıp kaçarken bir kayadan düşerek öldüğünden kale kolayca ele geçirildi (725/1325). Atranos'un alınması Bursa'nın fethini kolaylaştırdı. Turgut Alp'in 735 (1334-35) yılında sağ olduğu bilinmemekte, fakat epeyce yaşlı olduğu anlaşılmaktadır. Onun ayrıca İnegöl çevresinde Keşiş dağı yakınında yaşayan derişlerden Geyikli Baba ile yakınlığına dair bazı rivayetlere rastlanır. Adı ölümünden sonra İnegöl yöresine verilmiş ve burası Turgut-ili diye anılmıştır. Aşıkpaşazâde, Neşri ve diğer tarihçiler de İnegöl yöresini Turgut-ili şeklinde anar. Bu adlandırma XVI. yüzyıldan itibaren tamamen ortadan kalkmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Aşıkpaşazâde, *Tarih* (Atsız), s. 102, 105, 110, 122; Neşri, *Cihannümâ* (Unat), I, 102, 112, 130, 168; C. Imber, "The Legend of Osman Gazi", *The Ottoman Empire: 1300-1389* (ed. E. Zachariado), Rethymnon 1993, s. 71-72; Faruk Sümer, "Turgut Alp", *İA*, XII/2, s. 119-120; G. Leiser, "Torgud", *EJ²* (ing.), X, 570.

FARUK SÜMER